

Redaktören har ordet

När höstens tunga droppar faller från en blyertsgrå himmel och när mörkret dimper ner över bärtungda rönnkvistar, blir det tid över till funderingar.

Kanske livet går i cykler liksom årstiderna. Om barndomen är våren, vuxenlivet sommaren, ålderdomen hösten och vintern döden – kanske vårt liv väcks på nytt igen – precis som våren gör varje år. Eftersom livet tycks gå vidare i eviga kretslopp, kanske också individerna gör det. Vi kan åtminstone hoppas på det!

Hur som helst – i naturen är vintern en viloperiod. Björnen ligger tryggt i sitt ide, blåsippan lurar i myllan med blomknopparna färdiga och höstens alla frön ligger nedbäddade i väntan på sol, värme och vatten. Ovan mark har vi tuffingarna – de som kör hårt hela vintern – med risk att förfrysa eller i brist på vatten förtorka. Min tanke går till fåglarna som måste hålla sig aktiva hela vintern för att inte knockas av köldens och armodets knutna näve.

I hela den här viloprocesen andas också en trygghet. Vi vet att när aprilsolen bränner sina strålar över skog och äng, så vaknar tostebelvingen, nässelfjärilen och citronfjärilen ur sin dvala. Då ser vi nässlor, kirskål och svalört grönska runt tomterna, då tecknas himlens blå mantel av fågelskarornas talrika silhuetter.

Om vi ser bortom tidens horisont, kan vi då vara säkra på att tryggheten består? Kan vi vara säkra på att fåglarna väcker oss på morgo-

nen? Kan vi vara säkra på att blåsippan niger och säger att ”Nu är det vår?”. Idag umgås vi med begrepp som pandemier, växthuseffekter och kärnvapenkrig. Kanske har vi vant oss vid tanken att kanske kunna hantera dessa hot. Men vad kommer sedan? Kanske sargas vår trygghet och tillit av hotbilder vi idag inte känner. Det som är ett hot mot människan som art – behöver ju inte vara dåligt mot livet i stort. Naturen lär klara sig bra utan människan, även om vi får en annan fördelning av arter i landskapet, men människan klarar sig definitivt inte utan naturen. Det är därför landsbygdens hårt arbetande jordbrukare måste försörja de 90 % av Sveriges befolkning som idag bor i tätorter. Det är också därför vi måste ha en natur i balans. En ökad satsning på vård och skydd av natur ger oss en rikare växt- och djurvärld och en trygghet inför framtidens utmaningar. Tillsammans måste vi alla – naturvårdare, politiker och alla andra aktivt kämpa för en bättre värld. Botaniska Sällskapet kan här hjälpa till genom att sprida kunskap om det som växer och om beroendet mellan människan och hennes grönskande omvärld. Ett tillfälle är ”De vilda blommornas dag” i juni varje år, då man förutom att visa upp bygdens växter även kan ta tillfället i akt att förklara olika samband som förenar människor och natur och varför det är viktigt att bevara natur för framtiden.

Fagerrönnen i Sörmland

HANS RYDBERG

Fagerrönnen finns i Sverige främst på Gotland. På fastlandet är den bara funnen vid Häverö prästäng i Uppland (Zachrisson 2006) samt vid Åbro i Svärta socken utanför Nyköping i Sörmland. En äldre, obekräftad, uppgift finns från Möja och Munkön i Stockholms skärgård (Lagerberg 1957). Det sörmländska fyndet gjordes av Hans-Erik Wanntorp vid en inventering för Sörmlands Flora 1991, det uppländska redan i början av 1960-talet av Bengt och Lena Jonsell, kompletterat med ytterligare ett närbeläget fynd av Ebbe Zachrisson 2003 (Zachrisson 2006).

Fagerrönnen är, förutom i Sverige, även känd från Norge, Åland (Liljefors 1972) och Lettland (Kuusk, Tabaka & Jankeviciene 1996). I Sverige är nästan hela populationen inskränkt till Gotland. De gotländska före-

komsterna är behandlade i olika sammanhang (Pettersson 1958, Fähræus 1980, Hedrén 1994, Högström 2003). Genom sin begränsade utbredning är arten att betrakta som endemisk. Arten är fridlyst i hela landet. Den är även nationellt rödlistad, hotkategori (VU = sårbar), är förtecknad i IUCN:s globala rödlista (Walter & Gillett 1998) och omfattas av EU:s habitatdirektiv, bilaga 2. Detta innebär att livskraftiga populationer av arten skall skyddas i Natura 2000-områden, till exempel i form av åtgärder i en för varje område upprättad bevarandeplan. Den sörmländska förekomsten är inte belägen inom något Natura 2000-område. Artens naturvårdsstatus gör det emellertid lämpligt att se till att trädet långsiktigt överlever med möjlighet att sprida sina frön.

Fig 1. Bladet hos fagerrönn har 3-5 fria bladflikar
Foto: Hans Rydberg

Hur känner man igen fagerrönnen?

Fagerrönnen är en buske eller ett mindre träd, som når en höjd av 3-4 meter. Buskformiga exemplar är vanligast. Växtsättet påminner om rönn eller oxel. Bladen ser ut som ett mellanting mellan rönn och finnoxel (fig 2). Rönnen har som bekant ett uddblad som till storlek och form liknar de parbladiga småbladen, medan finnoxel har ett stort, från småbladen avvikande parflikigt uddblad. Finnoxeln har 1-3 par fria flikar medan fagerrönnen har 3-5 par fria flikar och ett jämfört med finnoxeln betydligt mindre, oftast rombiskt uddblad. Rönnen har breda, tandade stipler, medan de hos finnoxel är smala och nästan otandade. Fagerrönnen uppvisar även här ett mellanting och har smala, ganska långa och tandade stipler.

Fagerrönnens genetik

Fagerrönnen är i regel triploid ($2n = 51$) och har troligen uppstått genom hybridisering mellan rönn (diploid $2n = 34$) och finnoxel ($2n = 51$) (Hedlund 1901, Liljefors 1955, Fähræus 1980, Salvesen 1993). Hybrider mellan rönn och finnoxel kan sällsynt uppstå genom sexuell förökning, då rönn alltid är

sexuell och finnoxel ibland kan vara det (Högström 2003). Sådana hybrider (med kromosomtal $2n = 51$) är praktiskt taget alltid sterila, då bildningen av könsceller inte kan fungera normalt med udda antal kromosomer (Fähræus 1980). Vissa hybridträd verkar dock ha ärvt ett apomiktiskt förökningssätt från finnoxel, vilket gör att fagerrönnen kan sprida sig med plantor som har samma arvsanlag som moderplantan.

Fagerrönnen finns i tre genetiska former, en tetraploid apomikt, en triploid apomikt och en triploid sexuell hybrid. Liljefors (1973) gav namnet *Sorbus meinichii* åt den tetraploida formen och *S. teodori* för den triploida, men systematiskt är det mer lämpligt att föra dem samman till en art, då samtliga former är korsningsprodukter mellan rönn och finnoxel. En jämförelse mellan de finska, norska och gotländska populationerna av barkens färg, frönas utseende och klyvöppningarnas form visar att de representerar olika kloner (Berggren 1973, Halvorsen 1973, Fähræus 1980). Det är dock inte studerat till vilken av dem trädet i Svärta hör.

Tidigare ansåg man att den sydnorska populationen var skild från den svenska, bland

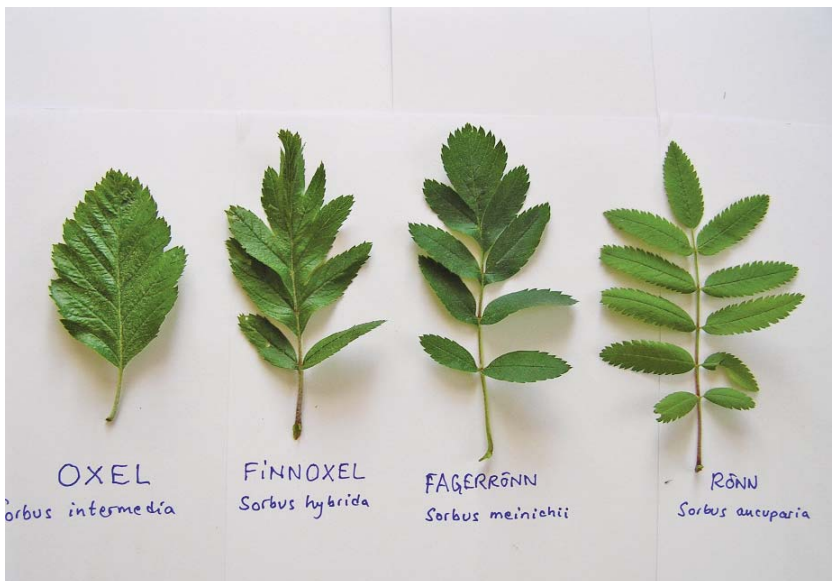

Fig 2. Jämförelse mellan blad av olika Sorbus-arter.
Foto: Hans Rydberg

Fig 3. Fagerrönnen vid Åbro – ett mångstammigt träd med god fertilitet.
Foto: Emil Gustafsson

annat för att uddbladen skilde sig åt. Systematiska studier (Bolstad & Salvesen 2008) visar dock att *S. teodori* bör tolkas som synonym till det äldre, nu gällande namnet *S. meinichii*. Det innebär i konsekvens att det svenska namnet avarrönn (för *S. teodori*) är synonymt med fagerrönn, vilket är det namn vi bör använda. Fagerrönnen liknar också arten *Sorbus pseudomeinichii*, som anses ha uppstått genom korsning mellan rönn och *Sorbus pseudofennica*. Såväl *S. pseudomeinichi* som *S. pseudofennica* är endemiska på ön Arran i Skottland (Robertson & Sydes 2006), vilket omöjliggör förväxling med fagerrönn.

Fagerrönnen odlas, om än mycket sällan. Den finns medtagen i Kulturväxtlexikon (Aldén m.fl. 1998). Enligt Hylander (1955) odlas den i Uppsala Botaniska Trädgård och är även utplanterad i Uppsala, där den samlats av Carl-Fredrik Lundevall i S. Trädet nämns också i en förslagslista på lämpliga träd att utplantera i Malmö stad (Wirén 2005). Möjligen ingår den i sortimentet på Alnarp.

Fagerrönnen i Svärta

Trädet som upptäcktes under inventering- en av Sörmlands Flora 1991 angavs växa vid Åbro i Svärta. Jag besökte området våren 2009, dels för att hitta själva växtplatsen dels för att se om arten spridit sig i omgivningen.

Jag parkerade vid Åbro gård och såg från bilen en liten kalkklippa med blommande småfingerört, vit fetknopp och mandelblomma mot en bakgrund av mörka mineral i berget. Redan efter tio minuters sökande var trädet uppspåret. Det växer ovanpå krönet av ett mindre kalkberg.

Trädet har en basdiameter av 20-25 cm. Det har två huvudstammar, varav en är kraftigt rötdad. Genom att den ena huvudstammen angripits av röta har trädet kompenserat förlusten genom att utbilda sekundärskott, vilka strävar uppåt som nya stammar. Totalt har ett 50-tal stammar från samma rotparti utvecklats. Av de sekundära skotten är 10-15 döda. Alla dessa skuggas av en uppväxande gran, som dessutom befinner sig i norrläge och det

är troligen det minskade ljusinflödet som orsakat denna skottförlust. Trädet har grova, ovanjordiska rötter som kryper längs berget och alstrar nya skott. Unga skott är mycket vitala. För att bevara trädet på längre sikt bör granen tas bort och nya gröningsmöjligheter skapas t.ex. genom artificiell störning av markytan kring trädet.

Floran på kalkberget är tämligen artrik, men hotas av igenväxning (se tabell 1).

Påverkan av tidigare bete syntes tydligt genom den succession som nu pågått en tid och som resulterat i ett tätande buskskikt, ökande gräsväxt och mosstücken av ökande mäktighet. Igenväxningen har troligen gått ganska fort, då det var ganska ”öppet och fint i början av 1990-talet” (H.-E. Wanntorp, muntl.). Kalkbergsfloran är här, liksom på

backglim	ljus solvända
backlök	luddhavre
backsmultron	luddlosta
backtrav	lundstarr
berggröe	lövmaskros
brudbröd	måbär
buskviol	olvon
duvnäva	oxel
fagerrönn	revfingerört
femfingerört	rönn
flentimotej	sandnarv
flockfibbla	skogsklöver
fältveronika	smalgröe
färgmåra	småborre
getrams	småfingerört
gruskamossa	stenbräken
gul fetknopp	stinknäva
gullockmossa	svartbräken
gulmåra	sörmlandsmaskros
harmynta	tall
hällebräken	tjärblomster
kalksvartbräken	tulkört
kantig fetknopp	vippärt
knölsmörbomma	vitmåra
kruskalkmossa	vägtorn
kärleksört	äkta johannesört
levermaskros	ängsfryle
liten blåklocka	ängshavre

Tabell 1. Växter på kalkberget vid Åbro

många andra håll i landskapet, hotad av minskad störning. Det är således ganska sannolikt att fagerrönnen här vuxit upp under påverkan av betesdjur. Om trädet uppstått från fågelspritt frö har groningen och tillväxt säkert gynnats av trampet från klövar. I nutiden sker ingen sådan störning och alla de bär som sprids omkring har inte en chans att komma ner i ett medium där de kan gro. Ytterligare plantor av fagerrönn söktes i de närmaste omgivningarna, men inga fler exemplar kunde upptäckas. Sökningen var dock mycket begränsad. För att kunna säga säkert om för yngning skett skulle ett större område kring Åbro behöva genomsökas.

Jag besökte växtplatsen på nytt under hösten 2009 för att undersöka trädets fertilitet. Trädet dignande av bär (fig 4), vilket visar att

Fig 4. År 2009 var fruktsättningen mycket god.
Foto: Emil Gustafsson

det åtminstone vissa år har en mycket god frösättning. Enligt Högström (2003) är bara 1/3 av fagerrönnarna på Gotland fertila. Alla exemplar funna på fastlandet är emellertid fertila och troligen apomiktiskt förökade.

Utplanterad eller vild?

I Sörmlands Flora (Rydberg & Wanntorp 2001) framförs en misstanke om att fyndet utanför Nyköping skulle vara medvetet utplanterat och ha ett samband med en förekomst av röd näckros i en tjärn ett par kilometer ifrån. Den röda näckrosen har misstänkts vara utplanterad, då den i vissa avseenden (utöver färgen) avviker från de vita näckrosorna i sjön. Utplanteringen förnekas av en person boende i Nyköping, vars far sägs ha känt till förekomsten redan i början av 1900-talet.

Utplanteringen kan dock ha skett tidigare än så, men det finns å andra sidan inga belägg för att en sådan utplantering skett. Det är även omöjligt att säga hur gammal fagerrönnen är, eftersom rötta sannolikt finns i huvudstammarna och årsringarna därigenom delvis är borta, men trädet måste vara minst 50 år, troligtvis betydligt äldre. Trädets historik är höljd i dunkel, men tål definitivt en diskussion.

En teori är att trädet verkligen planterats på detta kalkberg av en botaniskt intresserad person. Det finns då åtminstone två som kan komma ifråga. Den ena är Axel Lindström, en gång bosatt i Bogsta, en grannsocken till Svärta. Han var botaniskt mycket kunnig och gav till och med ut en flora över Bogsta socken (Lindström 1891, 1892). Under 1930-talet skrev han ett bidrag om släktet *Rosa* (Lindström 1931), vilket visade att han hade intresse för kritiska släkten inom familjen *Rosaceae*. Lindström var också över till Gotland ett par vändor och samlade bland annat göknycklar i

Visby 1871 samt fjällfråken vid Svajde vät 1937 i Follingbo nära Visby. Möjligen var Lindström till Gotland även under mellanperioden, något som dock inte kunnat beläggas eftersom det saknas insamlingar från ön under denna period. Fagerrönnen var känd från Visby vid Snäckgården (och på Avanäset – Färö) redan 1895, varför det teoretiskt sett kan vara möjligt att Lindström tagit med sig en planta från denna lokal till fastlandet och verkställt utplanteringen. Det stämmer också tidsmässigt om man jämför trädets ålder med Lindströms aktiva period som botanist.

En annan möjlighet är den likaledes framtidne stadsträdgårdsmästaren Birger Pettersson från Nyköping. Även han var mycket intresserad av botanik. Birger planterade ut många olika slags växter främmande för trakten, till exempel vitskråp, ramslök och kåltistel, främst från början av 1960-talet och framåt. Det är dock inte troligt att han planterat ut fagerrönnen. Han gjorde sina utplanteringsförsök i närheten av handelsträdgården Marieberg, som han förestod. Marieberg ligger strax utanför stadskärnan i Nyköping, ganska långt från Åbro. Birger var samtidigt mycket seriös och noga att dokumentera och följa upp sina utplanteringar (Pettersson 1964a, 1968, 1979a, 1979b, 1981). Arten ingår inte heller i den förteckning över odlade och förvildade träd och buskar i Nyköping, som han sammanställde (Pettersson 1964b). I denna förteckning nämns endast rönn, oxel och vitoxel. Han gjorde även exkursioner till botaniskt rika lokaler längs Sörmlandskusten och förtecknade listor över växter från flera av de kalkberg som omger staden. Inte någonstans har Pettersson skrivit om fagerrönnen och det är därför inte troligt att han ens uppmärksammat trädet.

Det som talar för att trädet skulle vara utplanterat är att växtplatsen är ”väl vald”. Arten är kalkgynnad och den växer på Gotland på ren kalkberggrund. Om en ungplanta grävts upp på Gotland är det troligt att en botaniskt intresserad person skulle plantera ut den på en klippa av just kalksten. Lokalen

ligger dessutom nära en väg. Samtidigt måste det vara en mikroskopiskt liten chans för ett fågelspritt frö av en, särskilt på den tiden, så sällsynt art att hamna precis rätt i terrängen! Fagerrönnen är på spridning och var säkert mycket sällsynt på Gotland för 50-100 år sedan, då plantan måste ha etablerats. Om Lindström stått för utplanteringen borde han ha då inte planterat den i sin hemsocken Bogsta? Det som talar emot detta är att det i princip saknas kalkberg i Bogsta, varför det vore naturligare att söka upp ett kalkberg i grannsocknen Svärta. I Riksmuseets databas kan man mycket riktigt utläsa att Axel Lindström samlat såväl *Asplenium septentrionale* x *trichomanes* 1884 som krissla 1886 vid Åbro i Svärta, vilket visar att Axel antagligen kände till det kalkberg där fagerrönnen idag växer.

Det som möjligt talar emot utplantering är att Lindström knappast skulle ha haft några skäl för ett sådant experiment. Han har inte heller samlat fagerrönn, vilket han troligen skulle ha gjort eftersom det var en sällsynt art och han dessutom var en flitig samlare. Ytterligare argument mot utplantering är att trädet står ganska torrt i grund jord och knappast i en för utplantering optimal miljö om man nu har visionen att trädplantan skall ta sig och överleva.

Fagerrönnen vid Åbro kan heller knappast ha uppstått på platsen. Finnoxel finns visserligen planterad på några få platser i Sörmland, men närmast kända fyndplats är flera mil bort. Även om en planterad, ännu inte uppmärksammas, finnoxel skulle finnas i närheten krävs för korspollinering att träden står relativt nära varandra.

Om arten inte är utplanterad, vilket inte kan uteslutas, är fågelspridning det mest troliga alternativet. Sorbus-släktets arter hittas långt ute på öar i havsbandet och långdistansspridning med fåglar verkar långt ifrån omöjligt. Troligen kommer vi aldrig att få reda på trädets tidiga historia utan vi kan bara konstatera att det växer där, att det är både skyddsvärt och fridlyst samt i behov av skötsel.

Referenser

- Aldén, B. m.fl. 1998: *Kulturväxtlexikon*. Natur och Kultur/LTs förlag.
- Berggren, G. 1973: Seed characters for taxonomic distinction between *Sorbus teodori* and *Sorbus meinichii*. *Svensk Bot. Tidskr.* 67: 321-332.
- Bolstad, M.A. & Salvesen, P.H. 2008: Biosystematic studies of *Sorbus meinichii* (Rosaceae) at Moster, S. Norway. *Nord. J. Bot.* 19:5, 547-559.
- Fähræus, G. 1980: *Sorbus teodori*, avarönn, och dess förekomst på Gotland. *Svensk Bot. Tidskr.* 74: 377-382.
- Gärdenfors, U. (red.) Rödlistade arter i Sverige. ArtDatabanken 2005.
- Halvorsen, K. 1973: Variasjon og utbredelser av slekten *Sorbus* i Agder. Cand. real avhandling, Bergens universitet.
- Hedlund, T. 1901: Monographie der Gattung *Sorbus*. *Kungl. Vetensk. Akad. Handl.* 35(1).
- Hedrn, M. 1994: En population av avarönn, *Sorbus teodori*, på östra Gotland. *Svensk Bot. Tidskr.* 88: 13-16.
- Hylander, N. 1955: Träd och buskar i Uppsala. Några anteckningar gjorda hösten 1954. *Lustgården* 35-36: 18-101.
- Högström, S. 2003: Fagerrönn på Gotland. *Svensk Bot. Tidskr.* 97: 15-22.
- Kuusk, V., Tabaka, L. & Jankeviciene, R. 1996: *Flora of the Baltic countries* vol. 2. Tartuu.
- Liljefors, A. 1953: Studies on propagation, embryology and pollination in *Sorbus*. *Acta Horti Bergini* 16: 227-239.
- Liljefors, A. Cytological studies in *Sorbus*. *Acta Horti. Bergini.* 17: 47-113.
- Liljefors, A. 1972: *Sorbus teodori* on Åland. *Svensk Bot. Tidskr.* 66: 87-93.
- Pettersson, B. 1942: Utredning rörande förekomsten av *Sorbus Meinichii* (*S. aucuparia* x *S. fennica*) i Färö socken. Brev till Kungl. Vetenskapsakad. Naturskyddskommitté.
- Pettersson, B. 1964a: Främlingar i floran. I *Kikaren nr 18*. Nyköpings Biologiska Förening.
- Pettersson, B. 1964b: Inventering av träd och buskar i Nyköpings stads parker utförd hösten och vintern 1964. Stencil, 36 sid.
- Pettersson, B. 1968: Växtförteckning över åpromenaden och den s.k. Stenbro hästhage intill Mariebergs gård norr om Nyköping. Inventering 1967-68. Stencil.
- Pettersson, B. 1979a: Hässleklocka. I *Kikaren nr 20:1*. Smärre meddelanden. Nyköpings Biologiska Förening.
- Pettersson, B. 1979b: Resultat av insådda lundväxter i Stenbro hästhage. I *Kikaren nr 20:3*. Smärre meddelanden. Nyköpings Biologiska Förening.
- Pettersson, B. 1981: Skogsknipprot i Stenbro hästhage. I *Kikaren nr 22:2*. Södra Sörmlands Biologiska Förening.
- Robertson, A. & Sydes, C. 2006: *Sorbus pseudomeinichii*, a new endemic *Sorbus* (Rosaceae) microspecies from Arran, Scotland. *Watsonia* 26: 9-14.
- Rydberg, H. & Wanntorp, H.-E. 2001: *Sörmlands Flora*. Botaniska Sällskapet i Stockholm.
- Salvesen, P. 1992: *Sorbus meinichii*. *Plantsman* 13: 193-198.
- Walter, K. S. & Gillett, H. J. (red.) 1998. 1997 IUCN Red List of threatened plants. Compiled by the World Conservation Monitoring Centre. IUCN. – The World Conservation Union.
- Wirén, M. 2005: *Trädplan för Malmö*, bilaga 1. Malmö kommun. Gatukontoret.
- Zachrisson, E. 2006: Naturrestativet Häverö prästäng. Historik, skötsel och flora. *Svensk Bot. Tidskr.* 100: 304-368.

Daniel Solander 1733 -1782

UNO SAND

När jag gick omkring på den nya Endeavour som byggts i Fremantle i Westaustralien i slutet av 1990-talet och då tillfälligt besökte Hobarts hamn på Tasmanien, stannade jag inför en låg vit hytt-dörr med inskriptionen Dr Solander. Det kändes stort att uppleva. Jag kände mig förflyttad till 1700-talet. Repliken var identisk med originalet men fartyget hade nu en kraftig dieselmotor.

Den unge Solander

I sen tid blev Daniel hedersmedlem i Piteå Segelsällskap, och varför just Piteå? Jo han föddes 1733 i den staden åtta och en halv månad efter det att Linné gjort fem dagars uppehåll

Repliken av Endeavor.
Foto: Uno Sand

där på sin lapplandsresa. Det anses troligt att Linné är den biologiske fadern. Helt säkert är däremot att modern var den 19-åriga prästfrun Magdalena Bostadius, dotter till häradshövdingen. Prästen Carl Solander var 14 år äldre. Den 17-årige Daniel började läsa juridik i Uppsala, men övergick snart till botanikstudier för Linné och bodde tidvis i Linnéfamiljen, där han förälskade sig i äldsta dottern Lisa Stina. Detta ogillades av Linnés hustru Sara Lisa, eftersom hon var rädd för blodsskammen.

Resorna

Linné skickade sin älskade lärjunge till England med ett intyg, som öppnade alla portar. Solander var utåtriktad och skaffade sig snabbt inflytande i lärda kretsar och 1763 fick han en tjänst vid British Museum. Han var eftertraktad i umgängeslivet och fick talrika vänner bl.a. Benjamin Franklin och Joseph Banks, den senare son till en förmögen bankir och mycket intresserad av botanik. Mellan Joseph och Daniel utvecklades en livslång djup vänskap.

Kaptenshytten på Endeavor. Den fungerade även som arbetsrum för bl. a. Solander.
Foto: Uno Sand

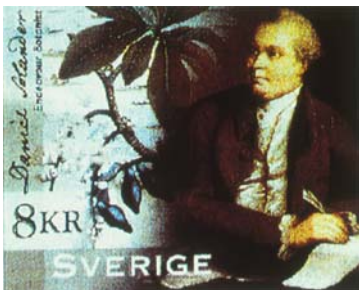
Royal Society, där de båda två var medlemmar, planerade en resa till Söderhavet för att observera planeten Venus passage framför solen. Man valde den tremastade barken Endeavour med den ofrälse löjtnanten James Cook som meriterad befälhavare. Banks fick tillstånd att följa med en vetenskaplig forskargrupp där även Solander ingick.

Den 26 augusti 1768 avseglade man från Plymouth och via Madeira, Rio och Eldslandet kom man till Otaheiti (Tahiti), där man gjorde fyra månaders uppehåll för att fullfölja kungens uppdrag. Därefter gavs nya order att försöka finna de nya kontinenterna, som man visste fanns men ej beskrivits. Holländaren Abel Tasman hade redan 1642 passerat men inte stigit i land.

Ytterligare en svensk ingick i den vetenskapliga gruppen, nämligen ritaren Herman Spöring från Åbo. Han överlevde tyvärr inte färden utan dog i den förbannade soten liksom en tredjedel av besättningen.

Australien

Endeavour seglade nu sydvästvärt och träffade först på Nya Zeelands nordö. Under sex månader seglade man runt i farvattnen och fann att Nya Zeeland var två separata öar. Man landsteg ett flertal gånger för att proviantera och maorierna visade ömsom vänskap, ömsom ovilja. Fartyget fortsatte västerut och träffade på Australiens ostkust. Man landsteg först i Botany Bay strax söder om Sydney Därefter vidtog fyra månaders segling norrut med många landstigningar då man samlade in vetenskapligt material och bekantade sig med de vanligtvis vänliga aboriginerna. Fartyget skadades svårt av barriärreven och måste upp-

söka naturhamn för att hjälpligt repareras. Man fick gå i docka i Batavia, nuvarande Djakarta, för att kunna få Endeavour i sjödygligt skick igen. Under tiden blev många besättningsmän sjuka, så även Solander, och vid avfärden därifrån fick han bäras ombord. Där tillfrisknade han snart och var tillbaka i London 12 juli 1771.

Världsomsegling

Kung Georg III mottog Solander och Banks i audiens, faktiskt före Cook, och i november promoverades de båda till hedersdoktorer vid Oxford. Då presenterades vår man som "den mest ryktbare och lysande vetenskapsman, Daniel Charles Solander från Sverige, doktor i medicin vid Uppsala universitet". Det sistnämnda var inte sant. Solander hade inte disputerat, men erbjudits professurer både efter Linné och i Petersburg men avböjt.

Ungefär samtidigt som Cook startade sin andra världsomsegling, företog Solander och Banks en vetenskaplig resa till Hebriderna och Island med briggen Sir Lawrence. Expeditionen resulterade bl.a. i Flora Islandica. Under de nästan tre år, som världsomseglingen varade, insamlades över 30 000 växter av 3600 arter, varav 1400 helt okända. Även fiskar, fåglar, kräldjur och blötdjur fördes hem i betydande antal.

Solanders verk

Solander hade verkligen varit flitig att skriva manus till floror och andra vetenskapliga skrifter, bl.a. den första rapporten om Kangarusaliens, men det mesta blev aldrig publicerat, troligen på grund av penningbrist. Märkligt nog utgav Royal Society nyligen ett praktverk med Solanders växter betitlat Banks Florilegium, och han har med rätta kallats Father of Pacific Botany. År 2001 utkom ett par frimärken med Solanders bild och detta både i Australien och i Sverige. På August Strindbergs initiativ restes 1914 ett Solandermonument i svensk granit vid Botany Bay. Ett flertal gator, öar och sund runt om i världen bär Solanders namn, mest i Oceanien,

men även i Kanada och Burma finns det öar med Solander i namnet, trots att han aldrig satt sin fot där.

Daniel Solander gifte sig inte och återvände aldrig till Sverige. Han dog 1782 av hjärnblödning och ligger begravd i London. Han blev således endast 49 år.

Guldskål

Som ett exempel på Solanders arbete kan nämnas att han gett namnet åt växtsläktet *Solandra*, vilken hör till familjen *Solanaceae*, potatisväxter. Släktet innehåller 10 arter. En av de mer magnifika är guldskål, *Solandra grandiflora*, som kan nå en längd av 12 meter. Det är en snabbväxande grovstammig och förvedad lian, som har sin naturliga hemvist från norra Sydamerika upp till Mexiko men odlas i stora delar av den tropiska och subtropiska världen t.ex. på Kanarieöarna. Den har stora glänsande, alltid gröna läderartade blad och upp till 25 cm breda, guldgula och skålformade blommor med fem purpurfärgade strimor i botten och fem krumma ståndare. På svenska kallas den guldskål, och den gör verk-

ligen skål för namnet, men tyvärr är blommorna alltför kortvariga. De är spända och fräscha endast en dag, men även knopparna är vackra och ibland bildas 5 cm stora vackra bär. Hela plantan doftar svagt av kokos, särskilt nattetid. Guldskålen är en växt som verkligen breder ut sig och täcker stora ytor, klättrar i stora pergolor och lägger sig på murar. Den tolererar stark blåst och tillfällig torka, men måste normalt ha gott om vatten och den tar ingen skada av om det ibland stänker salt från havet.

Arterna i potatisväxternas familj är ju mer eller mindre giftiga och *Solandra* utgör inget undantag. Dess blad och blommor är utomordentligt giftiga och har en hallucinatorisk egenskap. De används därför vid heliga ceremonier i Mexiko.

Litteratur

Tingbrand, P. 1990: Daniel Solander - En världsomseglande Piteson, I *Thule 1990*, Skytteanska samfundet.

Tingbrand, P. 2007: Solander och familjen Linné, I *Thule 2007*, Skytteanska samfundet.

Solandra grandiflora, guldskål
Foto: Thord Alderborn

Mycket roligt händer då man minst anar det

KLAS JAEDERFELDT

Det hela började med att jag på en loppmarknad köpte mig ett redskap för 40 kronor att användas till att lyfta och flytta stockar med. Vad skall du ha den till, frågade hustrun. Jag svarade att jag fått ett inventeringsuppdrag av länsstyrelsen i Södermanlands län och eftersom jag skulle inventera vedsvampar kunde jag nog ha stor hjälp av verktyget.

Jag hade verkligen stor nytta av verktyget under fältarbetet. Det var mycket lättare att lyfta stockar och se om det fanns något spännande på undersidorna. Några riktigt spännande svampar kom jag inte i kontakt med på detta sätt men jag fick ändå traska runt i fina

Lämpligt verktyg vid inventering av vedsvampar.
Foto: Klas Jaederfeldt

Skinnporing, *Postia mappa*.
Foto: Klas Jaederfeldt

miljöer och leta svamp. Men det var efter avslutad inventering som det verkliga genombrötet för verktyget kom!

En regnig dag skulle hustru, hund och jag åka till en sjö som heter Akaren. Den ligger i Södertälje kommun. Det finns en bom på vägen dit som jag hade nyckel till, men vid bommen visade det sig att låset var bytt, så det blev att backa tillbaka en bit och i stället styra färdan mot Järna gruvor, som inte låg så långt ifrån. Vi skulle leta efter goliatmusseron – en karamelldoftande fin matsvamp - som brukar växa där. Tyvärr fanns det inga goliatmusseroner i år men vi hittade istället blå taggsvamp och jättemusseron, båda trevliga svampar som är ovanliga i trakten. Jag använde även verktyget att lyfta lågor med och hittade flera tickor, bland annat en mycket tunn sak som fick följa med hem. Den växte på en mycket klen, i marken delvis begrävd tall-låga. Föjearter på pinnen var silkesporing, *Postia (Oligoporus) sericeomollis* och gultrådsskinn, *Piloderma fallax*.

Den tunna tickan avslöjades i mikroskopet som skinnporing, *Postia mappa* (Owerh. & Lowe) M.J Larsen & Lombard . Detta skall numera vara det rätta namnet, tidigare hette

den *Oligoporus mappa* Ryvarden. Mitt fynd är det 4:e i Sverige och är aldrig funnen så långt söderut i landet! Den är som namnet antyder en mycket tunn, resupinat ticka som nästan bara tycks bestå av porer.

Det enda tråkiga är att skinnporingen inte hittades när 2000 års rödlista gällde (Gärdenfors 2000). Den var då klassad som sårbar (VU), men i 2005 års lista (Gärdenfors 2005) är den degraderad till en DD-art (kunskapsbrist). Denna kategori används för svampar (och andra organismer) som man inte känner till så bra, och det är kanske rätt eftersom den ju kan ha funnits på hur många begravningslågor som helst. Jag har ju bara vänt på några av dem. Hur som helst var det jättekul att hitta en så sällsynt svamp, och att få fotografera den – det finns bara ett fåtal bilder av svampen fotade i fält!

Referenser

- Gärdenfors, U. (ed.) 2000: *Rödlistade arter i Sverige 2000*. ArtDatabanken, SLU. Uppsala.
- Gärdenfors, U. (ed.) 2005: *Rödlistade arter i Sverige 2005*. ArtDatabanken, SLU. Uppsala.

Skogen vid Järna gruvor.
Foto: Klas Jaederfeldt

Exkursion till lokaler för sumpviol i sydöstra Uppland

KERSTIN FROSTBERG

Sumpviolen *Viola uliginosa* har många förekomster i Uppland. Lokaler utan direkt anknytning till Dalälven är föremål för floraväkteri. Nyligen har ändrade regler för hur man inom floraväkteriet beskriver storlek hos bestånd av hotade arter införts. Huvudregeln är att växterna i bestånden ska räknas – såväl plantor, blomskott som stänglar. Det duger alltså inte – som tidigare – att lämna uppgifter som ”oförändrat riklig”, ”c:a 100 kvadratmeter” eller liknande. Sumpviolen erbjuder utmärkta tillfällen till funderingar och experiment kring hur man i praktiken ska gå tillväga för att räkna. Dels är bestånden inte sällan mycket individrika och utbredda, dels är violens växtsätt sådant att enskilda plantor är ganska svåra att urskilja utan kرافsande. Till detta kommer att den gärna växer i svårframkomliga miljöer, som sumpiga ”bottenlösa” alsockelkärr eller fuktiga marker med gott om liggande träd i olika stadier av sönderfall.

Exkursionerna

För att öva oss, pröva metoder och få utgångsvärden från lokalerna beslöt Anders

Viola uliginosa, sumpviol,
Foto: Rolf Engstrand

Svenson och jag att bjuda in till en inventeringsexkursion våren 2009, närmare bestämt den 24 maj. Att bestämma datum är i viss mån en chansning men sista veckan i maj brukar vara ganska säker. Vi konstaterade vid en förexcursion den 1 maj att en del violer redan vågat sig på att blomma efter en rekordvarm april, men lyckligtvis hade flertalet väntat på oss, skulle det visa sig. Vi var fem stövelklädda personer som samlades på Märsta pendeltågsstation för bilfärd till Almunge.

Kring Fjärdingen

Den första lokalen, den som vi anade skulle vara individrikast, är ett björkkärr vid utloppet från den lilla sjön Fjärdingen, huvudsakligen öster om vägen till torpet Björk. Området ligger innanför en vägbom som vi av en vänlig stugägare fått låna nyckel till. Inom några minuter från debarkering kunde vi spana in de första blåviolettera violgrupperna. Härligt – men nu blev det också snabbt besvärligt. Första frågan inställde sig snabbt – nämligen hur skiljer man sumpviolen från andra violer? Det fanns gott om skogsviol i övergångszonen mot torrare skog. Kärrviol och inte så få mossviol växte i de fuktigare områdena. Efter att ha gått igenom kärret började vi med att spanna upp 5 linor med 50 meters lucka på tvären av den långsträckt lokalen så att vi skulle kunna avgränsa räknade från oräknade områden. Därefter gick vi parallellt i dessa ”korridorer” och räknade sumpviol efter bästa förmåga. Några av oss tappade modet ganska kvickt inför den upplevda omöjligheten att räkna plantor. Vi räknade blommor istället på första sträckan. Efter överläggningar beslöt vi emellertid att försöka provräkna tät-

bevuxna ytor för att få begrepp om antalet plantor. Det visade sig för övrigt att antalet blommande i förhållande till sterila plantor varierade kraftigt mellan olika delbestånd. Som mest kunde omkring 25 % av plantorna blomma och som minst under 10 %. En skattning utifrån antal blommor skulle alltså inte ge något särskilt bra resultat. Så småningom tyckte vi att vi fick ett visst begrepp om antalet plantor per ytenhet och vid middagstid hade vi räknat beståndet, dock medvetna om att en ganska bred felmarginal förelåg. Vårt resultat blev att beståndet bestod av 49 431 skott, fördelade på olika sektorer enligt ovan med 6 323, 2 455, 2 683, 13 400 och 24 570 skott. Beståndet tätnar alltså österut. Den något mer erfarne Anders konstaterade att han aldrig varit med om att räkna så många plantor på en lokal. Deltagarna uppvisade lyckligtvis inga utmattningssymptom och vi kunde med friskt mod ta oss an uppgiften att fortsätta räkningen, dock med avbrott för lunch.

Nästa lokal är belägen knappt 800 meter väster om torpet Björk, även denna intill utloppet från sjön Fjärdingen och på ett avstånd av någon halvkilometer från den första lokalen. Skogen var något mer lättgången, till karaktären fuktig och björkdominerad. Här tog räknandet avsevärt kortare tid och erbjöd inga nya utmaningar. Eftersom beståndet är mycket mindre och framför allt glesare är troligen precisionen i räkningen härifrån högre. Totalt räknades 1 640 skott och blomskottsfrekvensen bedömdes till cirka 25 procent.

Kilsjön

Vi passade på att bese en vildsvinsutfodringsautomat och några vattenväxter i ett krongdike innan vi i bil begav oss till Kilsjön, där vi vet att sumpviol observerats på västra och östra sidan av sjön. Den senare förekomsten beslöt vi anstå till senare tillfälle då lokalen var alltför otillgänglig, men istället hittade vi snabbt den västra. Här var bestån-

det av sumpviol väldigt tätt men andelen blommande plantor var i varje fall inte högre än 25 % trots att några fläckar om ett tiotal kvadratmeter syntes heltäckta av de blåvioletta blommorna. Här gjorde vi ett test av metodens reliabilitet genom att alla, var och en för sig, räknade hela beståndet. Efter avancerade matematiska operationer (aritmetiska medelvärde, som huvudräkning) kom vi fram till ett aritmetiskt medelvärde på 4700 individ. Det bör påpekas att variationen i våra skattningar var avsevärd, från 3000 till 7000 plantor!

Täby-lokalen

Därefter bar det av till Täby nära Mörtsjön där arten har en sedan länge känd förekomst. Det är osäkert om arten fanns på ett eller två ställen på denna lokal. Frågetecknet beror på att en viss osäkerhet tidigare rått om den ena uppgivna lokalen då olika koordinater har uppgivits i närheten av varandra och med olika rapportörer. Användning av Artportalen för dokumentation av floraväxteriet kommer förhoppningsvis i framtiden att minimera den sortens osäkerhet.

Vi vet i alla fall nu bestämt att sumpviol finns på två olika platser. Den mindre lokalen hoppade vi över denna gång. Den är mer lätt-räknad med bara något hundratal skott. Dessutom var tiden knapp och riskerna att drutta i mellan de små vattenomflutna tuvorna bedömde vi som stora. Istället gav vi oss på

Några av exkursionsdeltagarna samlade.
Foto: Anders Svenson

den individrikare lokalen nordost om sjön. Ska man tala om risker så är väl skillnaden egentligen hårfin mellan dessa båda. Anders förberedde oss genom att berätta om ett nyligen företaget besök då han klev ned sig i kärret med hela ena benet. Han skulle sedan bevista ett släktkalas och blev tvungen att låna kläder för att slippa genera omgivningen med stanken av dy. Efter denna varning var vi försiktiga och lyckades undvika liknande missöden. I sumpskogen fick vi förresten se en snok i färd med att svälja en stor groda, en till synes övermäktig uppgift. I brist på annat skydd och på flyktmöjligheter väste det blyga djuret häpnadsväckande kraftigt mot oss medan det vederbörligen fotograferades.

Sumpviolernas blomningsfrekvens var påtagligt låg på denna plats. Vi fann bara ett 20-tal blommor och några överblommade av totalt inräknade 1 789 plantor Även på denna lokal användes lina för att avgränsa.

Avslutning

Vi skildes åt vid 17-tiden efter en annorlunda dag i naturen. Kristina och Rolf påpekade det intressanta i att komma till den här sortens föga promenadvänliga miljöer – inget för familjens söndagsutflykt kanske - och försäkrade exkursionens ledning att inventeringsexkursioner gärna kan vara med i framtida exkursionsprogram. Arter som kan vara aktuella för sådana aktiviteter är förstås sådana om vilka kunskapen är begränsad, och som genom sitt förekomststätt kan vara knepiga att anförtro enskilda floraväktare. De kan vara svåra eller arbetsamma att räkna, svåra att finna eller växa i riskabla växtmiljöer. Men för den som är sugen på litet udda floraaktiviteter är detta verkligen kul! Rent socialt är det också trevligt att lösa uppgifter i grupp och jobba gemensamt för att få resultat.

Om du är intresserad av att se koordinaterna för de olika lokalerna ovan, kan du kika in i Artportalen (www.artportalen.se)!

Viola uliginosa.
Teckning av Bengt Nicolson

Korsgentiana, *Gentiana cruciata*, förvildad i Sverige

PATRIK ENGSTRÖM OCH ANDERS SVENSON

Det var den 18 juli 2009, en varm somrardag passande för ett botaniskt ströv-tåg i hemmamarkerna. Patrik Engström berättar så här: - Jag gick längs åkerkanterna i Skå på Färingsö, Ekerö kommun för att leta efter roliga åkerogräs. Efter att ha hittat ett trevligt litet bestånd med luddveronika *Veronica opaca* rätade jag på mig och fortsatte vidare upp längs åkerkanten. Då får jag plötsligt syn på något med en intensivt blå färg, mest lik den färg som blommorna hos fjällgentiana *Gentiana nivalis* har. Det visade sig också vara en gentiana men inte vår fjällblomma utan en art som var betydligt större och grövre och som jag inte hade något minne av att jag sett förut, varken i fält eller i de vanligaste flororna. Växten fotograferades och sedan ringde jag Sture Nordmark som bor i närheten och en liten stund senare kom till platsen för att titta

på gentianan. Sture hade inte heller något förslag på vad det kunde röra sig om för art så när jag kom hem mejlades bilder ut.

Med god hjälp av ett antal personer, bl.a. Håkan Andersson, Henry Gudmundson och Erik Ljungstrand kunde vi så småningom bestämma arten till korsgentiana, *Gentiana cruciata*. Inom utbredningsområdet förekommer två underarter av korsgentiana. Färingsöfyndet hör till den mest spridda underarten ssp. *cruciata*, som kännetecknas av breda fodertänder som vanligen är kortare än foderröret och en krona som är ca tre gånger längre än fodret (Tutin 1972).

Fyndet utgjordes av en enda planta med sex blommande 20-25 cm höga stänglar. Belägg har insamlats och lämnats till Naturhistoriska riksmuseet och fynddata finns rapporterade i Artportalen.

Korsgentiana, *Gentiana cruciata* på Färingsö, Uppland
Foto: Patrik Engström

Växtplatsen ligger i Skå socken, 900 m VSV kyrkan (RN 6580425, 1609496 ± 10 m) på lerjord mellan en åker och en ridstig. På andra sidan av ridstigen odlas energiskog och på åkern närmast odlades vete i år. Platsen ligger långt från närmaste bebyggelse men är ändå kulturpåverkad. Växtligheten dominerades av triviala åkerogräs. Inga andra växter med trädgårdsursprung förekom i närheten.

Korsgentiana förekommer vildväxande i torrängar, skogar, på klippor och stränder i centrala och sydöstra Europa och österut i Mindre Asien och Kaukasus till västra Sibirien (Polunin 1969, Tutin 1972, <http://skud.ngb.se>). Utbredningen sträcker sig norrut genom östra Europa till Estland. Närmast förekommer arten på kalkrik mark i torrbackar bl. a. på Ösel, således inte särskilt långt från östra Svealand (Hultén 1950). Korsgentiana odlas, fastän sällsynt, som prydnadsväxt i trädgårdar. Som spridd från odling utanför sitt utbredningsområde är arten också mycket sällsynt. I England är den endast funnen som tillfällig inkomling före 1930 (Clement & Foster 1994).

Sannolikt har korsgentianan kommit till växtplatsen på Färingsö från någon villaträdgård i närheten. Närmaste bebyggda tomter ligger ca 500 m bort i sydväst och ostnordost. Åkerbruket med veteodling och energiskogsodling kan ha fört med frön eller rotfragment

till platsen eller ridhästar kan på liknande sätt ha fört in arten. Plantan växte alldeles intill åkerkanten och hotades allvarligt när veteåkern tröskades. Lyckas den bara överleva åkerbruket har korsgentianan förutsättningar att bli kvar under längre tid på platsen. Om frön kan mogna och spridas i näromgivningen är ännu okänt.

Korsgentiana har en lång blomningstid, den anges från juni till september, vilket gladdade ett antal deltagare i Botaniska Sällskapets adventivexcursion, som kunde konstatera att korsgentianan fortfarande blommade den 12 september.

Referenser

- Clement E.J., Foster M.C. 1994, *Alien plants of the British Isles*. Botanical Society of the British Isles, London.
- Hultén E. 1950. *Atlas över växternas utbredning i Norden. Fanerogamer och ormbunksväxter*. Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, Stockholm.
- Polunin O. 1969. *Flowers of Europe*. Oxford University Press, London.
- Tutin T.G. 1972. *Gentiana*. I Tutin T.G., Heywood V.H., Burges N.A., Moore D.M., Valentine D.H., Walters S.M., Webb D.A. (Utg.) *Flora Europaea*, Vol. 3. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 59-63.

Detaljbild av korsgentiana, *Gentiana cruciata* på Färingsö, Uppland
Foto: Patrik Engström

Fikonmålla – hur ovanlig är den idag?

PATRIK ENGSTRÖM

Det var den 16 september 2007 som jag för första gången stiftade bekantskap med fikonmållan. Under en promenad i Stenhamra med min fru fick jag syn på en praktfull lönnmålla som växte vid en stor jordhög intill ett nybyggt hus. Här kunde det ju finnas mer att hämta tänkte jag och beslöt mig för att titta närmare på vad som växte på och kring jordhögen. Efter att ha sett olika mållor som svinmålla, svenskmålla, rödmålla, fiskmålla, vägmålla samt ytterligare några lönnmållor märkte jag att det mitt ibland dessa stod en målla av annat utseende. Jag anade genast utifrån bladens karakteristiska utseende att det nog rörde sig om fikonmålla, *Chenopodium ficifolium*. För att vara säker tog jag med mig ett blad av typiskt utseende hem. Efter att ha tittat i Nordiska floran ringde jag till Sture Nordmark. Sture var villig att komma och titta på mållan och bekräftade senare på plats att det mycket riktigt var fikon-

Fikonmålla vid Konsum i Stenhamra i augusti 2009.
Foto: Patrik Engström

målla. Nu visade det sig att det stod inte bara ett, utan tio exemplar av arten inklämd bland de andra mållorna.

Sommaren 2008 upptäckte Sture fikonmålla i sin brors gödselhög vid Sätuna gård cirka 7 km från den första fyndplatsen i Stenhamra. Senare samma år upptäckte jag fem stiliga fikonmållor i en hög med matjord utanför ett stall i Signesberg dryga 3 km från den första fyndplatsen. Där växte till min förtjusning även vit kattost tillsammans med mållorna. Nu började jag inse vilken tur vi haft som på vår ö hittat inte mindre än tre lokaler med fikonmålla. Den skulle ju vara sällsynt, så stod det både i Nordiska floran (Mossberg & Stenberg 2003) och i Sörmlands flora (Rydberg & Wanntorp 2001). Nämnas bör dock att i Sörmlands flora också påpekades att den blivit vanligare som tillfälligt uppdykande i nyanlagda gräsmattor. I floran nämns också att den tycks vara inkommen som förorening i frövaror och spridd med matjord. Det ska bli spännande att läsa vad som skrivs i Upplandsfloran när den kommer! Tre lokaler kunde ju givetvis vara en ren tillfällighet och behöver inte på något sätt peka på att arten förekommer regelbundet på Mäläröarna.

I slutet av sommaren 2009 skjutsade jag sonen till en kompis på Ekerö och bestämde mig för att passa på att kika igenom tomterna vid de nybyggda husen nere vid Sandudden. Man hade framför varje hus en plätt med matjord där det växte rikligt med mållor och annat ogräs i väntan på att gräsmattor skulle anläggas. Det dröjde inte länge förrän jag på nytt hittade fikonmålla. Denna lokal låg fågelvägen ca 8 km från den första i Stenhamra. Senare

samma år hittade jag en ensam fikonmålla på en liten jordhög i Stenhamra en knapp kilometer från den första lokalen.

Plötsligt kom jag att tänka på att man vid utbyggnaden av Konsum inte fått gräset som man rullade ut på den ditkörda matjorden att räcka utan lämnat en bit på cirka 20 x 2 meter. Full av förväntan begav jag mig dit för att leta ibland de hundratals svinmållor som nu växte på den nakna matjorden. Det blev en riktig jackpot! Inte mindre än 25 fikonmållor och en del andra trevliga ruderväxter som hönshirs, hårgängel, nattskatta, rödmålla, fiskmålla och etternässla växte på den öppna jorden. Vem vet - kanske fikonmållan idag inte är så ovanlig i Stockholmstrakten? Hur som helst har den för mig blivit en trevlig bekantskap som jag ivrigt spanar efter i lämpliga miljöer.

Referenser

- Mossberg B. & Stenberg L. 2003: *Den Nya Nordiska Floran*. Wahlström & Widstrand.
Rydberg H. & Wanntorp H.-E. 2001: *Sörmlands flora*. Botaniska Sällskapet i Stockholm.

Artikelförfattaren.
Foto: Carl-Fredrik Engström

Sisymbrium strictissimum, styvsenap, funnen i Huddinge

STAFFAN KIHLMAN

Under en promenad i omgivningarna i Huddinge stötte min fru Anneli och jag i början av juli 2009 på en växt som vi inte omedelbart kunde placera. Det var en cirka meterhög, upprätt korsblommig ört med gula blommor, som stod i kanten av en körväg som vi ibland brukar gå. När vi kom hem bestämde vi växten preliminärt till *Sisymbrium strictissimum*, styvsenap, och lade den åt sidan för senare kontroll. Vid ett senare besök i augusti fanns det utvecklade frukter som vi tog belägg av. Nu var vi mer övertygade om att det var styvsenap, men kontaktade för säkerhets skull Hans Rydberg. Jodå, det var styvsenap! Antalet individer är svårt att uppskatta eftersom styvsenap sprider sig med utlöpare men det rör sig gissningsvis om 4-5 blommande exemplar.

Styvsenap är en växt som man lokalt hittar naturaliserad på t.ex. vägkanter och banvallar och som kom in i Sverige under 1900-talet. I Artportalen finns i skrivande stund 25 rapporter från 13 olika lokaler, varav alla utom en ligger i Stockholmstrakten eller i södra Uppland. Undantaget är en lokal i Bankeryd väster om Jönköping.

Lokalen i Huddinge ligger vid en körväg som går från Källbrinks IP mot sydväst och slutar efter drygt en kilometer vid en ängsmark i Vistaberg där det tidigare legat en gård. Vägen utnyttjas flitigt av motionärer och cyklister som vill slippa att konkurrera med bilar. Ryttare brukar också använda den. Parallellt med vägen, på cirka 50 meters avstånd, löper den gamla Göta Landsväg – en gång i tiden huvudvägen till Stockholm från Söder-

Styvsenap, *Sisymbrium strictissimum* på lokalen i Huddinge.
Foto: Staffan Kihl

täljehållet. På båda sidor av vägen växer blandskog med insprängda fuktstråk. Här finns allt från hällmarkstallskog till små alkärr. Floran längs vägen uppvisar en blandning av ursprungliga arter, exempelvis skogsknipprot och kulturspridda växter som kanadensiskt gullris, krollilja och renfana.

Enligt Thomas Strid på Huddinge kommuns miljökontor är vägen relativt ny (1960-talet?) och anlades i samband med att man grävde ner elledningar. Förra vintern gallrades skogen försiktigt, framför allt tog man bort unggranar för att stoppa en begynnande igenväxning. Enligt Thomas verkar miljökontoret

för att skogspartiet ska få någon form av skydd, hittills dock utan framgång. Skogen gränsar i väster till naturreservatet kring sjön Gömmaren. I öster ligger villabebyggelsen i Fullersta och det är hotet av expansion från det hållet som man vill mota.

Hur styvsenapen har kommit till Huddinge är inte så lätt att veta. Närmaste tidigare kända lokal är Högdalstoppen i Brännkyrka, cirka 5 km österut. Kanske följde den med fyllnadsjorden när vägen anlades. Frön kan också ha följt med människor, hundar eller hästar. Hur det gått till lär vi nog aldrig få veta.

Styvsenapslokalen kan också bjuda på andra naturupplevelser, här en kull nyss utflugna stjärtmesungar.
Foto: Staffan Kihl

Vattenaloe på drift

LENA JONSELL

När jag i mitten juli i somras vandrade längs stranden av viken Draget i norra Hällnäs, observerade jag en planta vattenaloe som låg på stranden, alldeles död, men fullt igenkännlig. Min förvåning var stor, för vattenaloe har jag aldrig tidigare sett i den norra delen av Hällnäs. Den närmaste kända förekomsten är cirka 1,5 mil längre söderut i Norra Åsjön, som innehåller en för socknen ovanlig slättsjövegetation. Eftersom den i Draget mynnande Sladaån hade grävts ur under den tidigare delen av året, tänkte jag mig att plantan kommit dit med någon grävmaskin.

Några dagar senare, med utsikt från strandklipporna ut mot det öppna havet, kunde man se egendomliga, spretande plantor komma drivande ut ur Draget genom det ganska trånga sundet. Likt havererade farkoster blåste de utåt med den friska sydvästliga vinden, den ena efter den andra. Plantorna såg ut som vattenaloe och inspektion med kikare och senare med hjälp av båt visade att det faktiskt var det. Den enda förklaringen var att plantorna kommit från en växtplats uppströms Sladaån och genom grävningen och det rikliga regnandet lösgjorts och transporterats med den då ganska strida strömmen.

Under sommarens lopp kunde man överallt vid Dragets stränder finna lösslitna plantor av vattenaloe. Det föreföll vara en ständigt pågående transport och ännu i slutet av augusti kunde man från landsvägsbron över ån konstatera att den ena plantan efter den andra fortfarande kom seglande, många av dem nu med blomknoppar. Genom att plantorna är så pass tunga fastnar de inte så lätt i hindren på vägen, men vid större stenar och grenar hade de stoppats i stora drivor.

Det måste ha varit kubikmetervis med vattenaloe som kommit loss och man kan ju fundera över deras fortsatta öde – kan några av dem etablera sig i brackvattenmiljön? Troligen inte, den enda strandnära förekomsten i Uppland är vid Dalälvens mynning.

Och var finns denna enormt rika växtplats? Sladaån passerar genom de vassrika f.d. sjöarna Lillfjärden och Storfjärden, kanske är det där den finns. Dessa områden är dock svåra att nå – det är inte så enkelt att vandra i blötmarkerna utefter åstranderna och när denna dessutom täcks av högar av grävt material, dolt av höga växter och liggande, röjd sly blir det i stort sett omöjligt. Men den som är lika nyfiken som jag på vattenaloebeståndet kan ju prova till fots, med kanot, på isen en snöfri vinter eller på annat sätt. Tacksam för rapport om någon kommer dit!

Ur C.A.M. Lindmas Nordens Flora.

Mellanhästsvans i Sörmland

HENRY GUDMUNDSON

Hur är det egentligen med mellanhästsvans, *Hippuris x lanceolata*, i Sörmland? Mellanhästsvansen är en hybrid mellan hästsvans och ishavshästsvans, den senare en baltisk art med förekomster utmed den finska östersjökusten inklusive Åland.

Jag hade besök av en god vän från Halland och visade förstås Sandemar – en klassisk växtlokal utanför Dalarö i Sörmland. Döm om vår förvåning då vi i en starkt utsötad havsvik vid Svärdsnäs, inte långt från Sandemar, fick se en rödaktig hästsvans sticka upp ur dyn. Senare lockade jag med mig Ulf Johansson att köra en tur till Sunnansund på Gälö, varifrån *Hippuris vulgaris* var. *maritima* tidigare rapporterats (Thedenius 1871).

På stränderna där vi sökte fanns inget, men i kanten av en uppgrundad betad havsvik hittade vi den. Senare, och helt nyligen, i vacker höstsol, gjorde jag en fin promenad vid Stegsholm på Gälö. Där, i betad stranddy, stod den ånyo! Växten är lättast att se vid lågt vattenstånd, då den vid normalt eller högt vattenstånd ser mer ordinär ut.

I tidiga floror (Hartmann 1870, Neuman & Ahlfbvengren 1901) angavs en "*Hippuris vulgaris* f. *maritima*", även kallad f. *litoralis*, som troligen avsåg mellanhästsvans. Thedenius (1871) uppger förutom Gälö även andra lokaler som Mörkö vid Eriksö, Näset vid Södertelge samt Västerljung. I "Stockholmstraktens växter" (Andersson m.fl. 1914) anges den förekomma vid Hölö, Furuholms udde vid Tullgarn, flerstädes på Torö, Dalarö vid Askfatet samt vid Lund i Ösmo. Både vid Västerviken

nära Tullgarn och Askfatsbadet i Österhaninge har jag funnit hästsvans i driften; Exemplaren såg inte roliga ut, och väckte inga speciella idéer just då. Kanske det ändå var mellanhästsvans!

Mellanhästsvansen behandlas i nya Nordiska floror (Mossberg & Stenberg 2003), där den sägs avvika från vår vanliga hästsvans genom rödaktig stjälk, färre (6-8) blad i kranzen mot 8-12 för vanlig hästsvans samt internoder som är längre än bladen.

Referenser

- Hartman, C.J. 1870: *Handbok i Skandinavien flora* (10 uppl.). Z. Haeggström, Stockholm.
- Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003: *Den nya nordiska floror*. Wahlström & Widstrand.
- Neuman, L.M. & Ahlfbvengren, F. 1901: *Sveriges flora*. Gleerups, Lund.
- Thedenius, K. Fr. 1871: *Flora öfver Uplands och Södermanlands fanerogamer och bräkenartade växter*. Eget förlag, Stockholm.

Mellanhästsvans vid Gälö.
Foto: Henry Gudmundson

Vildväxande murgröna i Stockholm

HENRY GUDMUNDSON

Lokal flarahistorik kan ibland vara rena Lrama detektivhistorien. I Stockholms Flora (Wikström 1840) finns en uppgift om murgröna från Nacka. Den uppges där från Erstavik, ett gammalt fideikomiss, som sedan decennier ägts av släkten af Petersens. Den tycks senare aldrig ha återfunnits där, inte ens av den flitige K.F.Thedenius, som gav ut sina "Botaniska exkursioner i Stockholmstrakten" (Thedenius 1859). Originellt nog är denna flora uppställd efter lokaler, inte arter, eftersom den var tänkt som en guide till hans studenter. Exkursionerna är för övrigt återutgivna i redigerat skick i tidigare nummer av Daphne (Aronsson 1993-1999). Senare litteratur som tagit upp murgrönslokaler i Stockholmstrakten (Fröman 1936, Magnusson 1987, Rydberg & Wanntorp 2001), har inte angett något återfynd av murgrönan vid Erstavik.

Jag har ofta exkurerat i markerna kring Erstavik. Var vild murgröna skulle ha vuxit där, har jag haft svårt att föreställa mig. Men om man tittar i det imposanta verket "Stockholms gatunamn" (Fogelström m.fl. 1992) finns intressanta uppgifter om traktens gator och bebyggelsehistoria. Man kan här läsa att det även finns ett Ersta på Södermalm i Stockholm, beskrivet som "Erstaklippan med sin fina utsikt och café, diakonianstalt och sjukhus". Ett annat Ersta låg sydväst om Årstafältet i Brännkyrka. Det var en bondgård vilken revs på 1950-talet. Hur Erstaklippan fått sitt namn, tycks vara höljt i dunkel. Känt är dock att det nedom denna klippa fanns ett stort varv, nuvarande Tegelviken. Fogelström (1992) nämner i slutraden att den i äldre tid kallades just Erstaviken. Wikström (1840) nämner i sin flora inte Nacka socken i koppling till lokalen vid Erstavik, vilket är förklarligt då Nacka socken

bildades först på 1870-talet. Socknen var en sammanslagning av kapellförsamlingarna Erstavik, Nacka och Danviken.

Detektivgåtan kom slutligen att få sin lösning. I den mångkunnige Rutger Sernanders verk om Stockholms natur- och kulturminnen (Sernander 1935) hittade jag nämligen en bild på en stor, blommande murgröna. Den var tagen just nedanför Erstaklippan vid Folkungagatan där den växer bland lövsly. Jag besökte platsen hösten 2007 och fotograferade beståndet. Murgrönan blommande inte, men var mycket kraftig, om än tydligen en rest av ett större bestånd. Sernanders murgröna dödförklarades i Ulfstedt (1969). Kanske var den så liten att den knappast var synlig, kanske besökte han fel plats. Vad man kan fundera på är om detta murgrönsbestånd är detsamma som

Murgrönan på Erstaklippan.
Foto: Henry Gudmundson

anges i Wikström (1840). Platsen var sannolikt betydligt mindre exploaterad i början av 1800-talet även om den låg nära varvsområdet. Men vem vet om beståndet är ursprungligt. Vackra växter har folk odlat i alla tider och murgrönan odlas även idag som vintergrön klängväxt och marktäckare. Murgrönan hade tidigare också en viss medicinsk betydelse mot sår, brännsår och röda ögon, och bären kunde användas som laxer- eller kräkmedel (Nyman 1867).

Om murgrönan vid Erstavik verkligen är ett ursprungligt bestånd, en relik från värmetiden, så är det den nordligaste, vildväxande förekomsten längs den svenska Östersjökusten.

Referenser

- Aronsson, M. 1993-1999: Thedenius Botaniska exkursioner i Stockholmstrakten I – XII. *Daphne*, 12 separata artiklar, publ. under perioden 1993-99.
- Fogelström, P. A. m.fl. 1992: Stockholms gatunamn. *Stockholms- monografier no.50*, Stockholmia förlag

- Fröman, I. 1936: Södermanlands murgröna. *Sörmlandsbygden*: 79-90.
- Magnusson, L. 1987: Murgrönan på Södertörn – en fältinventering. *Svensk Bot. Tidskr.* 81: 289-298
- Nyman, C. F. 1867: *Utkast till Svenska växternas naturhistoria eller Sveriges Fanerogamer*. Förra delen. Örebro.
- Sernander, R. 1935: *Stockholms natur- och kulturminnen*. Utgiven av rådet till skydd för Stockholms skönhet.
- Thedenius, K. Fr. 1859: *Botaniska exkursioner i Stockholmstrakten*. A. L. Norman, Stockholm.
- Ulfstedt, A.-C. 1969: *Inventering av Stockholmstraktens naturminnen*. Stockholms universitet, Naturgeografiska institutionen.
- Wikström, J. E. 1840: *Stockholms Flora*. Förra delen. P.A.Nordstedt & Söner, Stockholm.

Något om julstjärnan, *Euphorbia pulcherrima*

UNO SAND

Törelväxternas största släkte *Euphorbia*, dit julstjärnan hör, har fått namn efter Euphorbius, som var slav vid kejsar Augustus hov, botanikkunnig och därför även uppskattad som läkare. Det andra ledet i namnet ”*pulcherrima*” betyder mycket vacker.

Julstjärnan är kanske världens mest sålda krukväxt. Som sådan är den en ganska liten färgstark julprydnad men får den växa obeskuren utomhus blir den lång och spretig och tappar snart de gröna bladen. På Kanarieöarna ser man julstjärnor både som krukväxt i blomsterhandeln och friplanterad vid gator och rondeller. De röda högbladen tillhör inte blomman utan är skyltar, som skall locka till sig insekter och kolibrier för att hjälpa till med pollinationen av de små oansenliga brungröna blomorna i växtens centrum. Numera finns flera färgvarianter i odling med laxrosa, gräddvita eller till och med marmorade högblad.

Julstjärnan kom till USA redan i mitten av 1800-talet från Mexico, där den länge varit omgärdad av legender i samband med julen. Ett exempel är legenden om en fattig flicka, som inte hade någon gåva till Jesubarnet. Hon fick av en ängel uppmaningen att plocka några kvistar från väggkanten och sätta på altaret i kyrkan varvid röda blommor strax växte ut. Ända från 1600-talet har franciskaner-munkarna alltid julstjärnor i sitt julfirande. I USA firas ”National Poinsettia Day” den 12 december. ”Poinsettia” är amerikanarnas namn på julstjärnan och namnet kommer av Joel Robert Poinsett, USA:s första ambassadör i Mexico, som introducerade växten hemma. Detta var 1828 och allt sedan dess har poinsettians popularitet bara ökat. Den invandrade tyska familjen Ecke, i tre generationer bosatt i Los Angeles, har under nästan hela 1900-talet haft monopol på odlingen av julstjärnor.

Detta beror på ett hemligt recept att åstadkomma en liten kompakt planta, som blommar på varje gren. För att introducera blomman hos allmänheten prydde firman gratis en mängd TV-program och shower med just julstjärnor.

Denna tropiska eller subtropiska växt är numera inte så känslig i odling som förr, men ska man få den att blomma och blomma om krävs det kortdagsbehandling, vilket innebär ett oavbrutet dagsljus av 10 timmar om dagen i 8 veckor, varken mer eller mindre. Liksom alla törelväxter är julstjärnan giftig. Om man äter den får man diarré och kräkningar och den vita växtsaften kan skada ögonen. Poinsettia är också namnet på en cocktail. Den är däremot inte så giftig. Den består av vitt mousserande vin, vodka och tranbärsjuice.

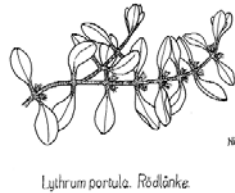

Rättelse

I Uno Sands artikel i Daphne 2009 nr 1 förekom ett par felaktigheter som här korrigeras. Bilden på framsidan av tidskriften är gul middagblomma, *Carpobrotus edulis*. På sidan 30 föreställer bilden kanariestjärna, *Astericus sericeus*. I texten på samma sida, i slutet av andra stycket förekommer ett tveksamt avsnitt – ett fel som redaktionen tar på sig. Både Acacia och Mimosa är ärtväxter, varför ordet ”dessa” skall bytas ut mot ”båda”.

Donation av Bengt Nicolsons teckningar

Bengt Nicolson var medarbetare i *Daphne* från starten 1991 fram till sin död 2002. Han var medlem i redaktionskommittén och bidrog inte minst med många fina botaniska illustrationer. Bengts änka Marianne har beslutat sig för att skänka hans efterlämnade originalteckningar till Botaniska Sällskapet så att de kan komma till användning. Staffan Kihl har haft kontakt med Marianne och uttryckt redaktionens och Sällskapets stora tacksamhet för gåvan.

Redaktionen söker ny redaktion

Nuvarande redaktion har verkat sedan 2003. Vi går 2010 in på vårt åttonde år och räknar med att ha en ny redaktion på plats 2011. Vi söker därför ny redaktör och ny teknisk redaktör från 2011. Om det skulle visa sig att det blir svårt att hålla den tidplanen är vi positiva till att skola in en ny redaktion 2011, som sedan får fullt ansvar från 2012. Anledningen till att vi nu vill bli ersatta är att vi dels vill använda tiden till annat, dels att vi vill släppa lös nya, kanske yngre krafter till att driva tidskriften vidare – gärna med delvis nya idéer.

Arbetet är roligt, utvecklande och man underhåller ett värdefullt kontaktnät med botaniskt intresserade i vår region. Arbetet med tidskriften är fokuserat till några veckor före varje utgivning. Och tidskriften kommer ut två gånger per år. Som redaktör får du också kostnadsfri tillgång till botaniska tidskrifter runt om i landet. Arbetet i övrigt är ideellt, men vissa kostnadstäckningar kan ordnas om de är intimt kopplade till arbetet med tidskriften.

När jag tillträdde som redaktör trodde jag att det skulle bli mer jobb än det visade sig bli. Vi har så många duktiga och flitiga skribenter att man nästan aldrig behöver tjata sig till manuskript. Så det är roligt att vara redaktör för *Daphne*. Detta nöje unnar vi gärna dig och som sagt – du får all hjälp du behöver i början så att du ska känna dig säker i sadeln när galoppen tar fart från 2011 (eller 2012).

Så om du är intresserad – hör av dig till Redaktionen!

Hans Rydberg
Redaktör

hans@cmag.se, hans.rydberg@lansstyrelsen.se
0158-107 22, 070-394 43 63
0155-26 40 92 (arb)

Staffan Kihl
Teknisk redaktör
s.kihl@telia.com

08-711 02 96, 070-288 88 97

Kontaktpersoner för Projekt Upplands Flora

Lena Jonsell, Konsumvägen 20B, 756 45 Uppsala
018-30 24 70 (ordförande).
Mora Aronsson, Övergran Kyrkängen, 746 93 Bålsta
0171-522 08 (Stockholmsdelen utom Norrtälje).
Joakim Ekman, Kampementsgatan 8, 115 38 Stockholm
08-663 34 47 (Norrtäljedistriktet).
Gunnar Eriksson, Pl. 1352 Svind, 740 81 Grillby
0171-47 60 89 (Enköping-/Håbodistriktet).
Svante von Strokirch, Österänge Pl. 1012, 810 65 Skärplinge
0294-100 24 (Tierp-/Älvkarlebydistriktet).
Ulf Swensson, Boängsvägen, 741 92 Knivsta
018-55 04 59 (Uppsaladistriktet).
Ebbe Zachrisson, Frodegatan 38, 753 27 Uppsala
018-71 48 41 (Östhammardistriktet).

UPPLANDS FLORA

Projekt Stockholmstraktens mossor

Kontaktperson: Niklas Lönnell, Dirigentvägen 171, 765 54 Uppsala
niklas.lonell@telia.com (hem), niklas.lonell@artdata.slu.se (arb.)
018-67 24 51

Floraväktaransvariga

Stockholms län (AB) Anders Svenson, Källbo, 195 92 Märsta
anders.svenson@swipnet.se
08-591 490 12 (hem), 08-598 563 62 (arb)

Uppsala län (C) Kerstin Frostberg, Gärdesgatan 7, 193 32 Sigtuna
kerstin.frostberg@telia.com
08-592 555 87 (hem)

Södermanlands
län (D) Bo Karlsson, Måsvägen 26, 641 93 Katrineholm
bovil@telia.com
0150-39197